

Tanja Buda

Socialnodelovna obravnava samskih mater v času socializma v Sloveniji (1963–1986)

Analiza diplomskih nalog na Višji šoli za socialno delo

Zgodovinski pregled prakse socialnega dela s samskimi materami, ki temelji na diplomskih nalogah Višje šole za socialno delo, pokaže, da se je diskurz socialnih delavk o tej socialni temi zelo spreminjal. Socialne delavke so se v šestdesetih letih 20. stoletja trudile odzivati na potrebe samskih mater in so jih podpirale, predvsem kadar so bile v družini revščina in neurejene stanovanjske razmere. Rezultati raziskave, ki je v članku predstavljena, podpirajo tezo, da so sredi sedemdesetih let socialne delavke kljub naprednim nazorom tedanje politične doktrine v praksi imele pravzaprav tradicionalističen pogled na družino. Ta se je v osemdesetih letih nato dokončno utrdil. Prepričanje, da otrok potrebuje očeta in mater za »normalen razvoj«, je bilo v odnosu do samskih mater tako kategorično, da je mogoče domnevati, da se je socialno delo v tem pogledu razhajalo z ideologijo socializma.

Ključne besede: zgodovina socialnega dela, ženske, socialne delavke, samohranilke.

Tanja Buda je mlada raziskovalka in asistentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s temami zgodovine socialnega dela, reproduktivnih pravic in spolne enakosti. Kontakt: tanja.buda@fsd.uni-lj.si.

Social work treatment of single mothers during socialism in Slovenia (1963–1986) Analysis of Bachelor theses at the Higher School of Social Work

A historical review of social work practice with single mothers, based on Bachelor theses from the Higher School of Social Work in Ljubljana, shows that social workers' discourse on this social issue changed significantly over the decades. In the 1960s, social workers sought to address the needs of single mothers and to support them particularly when poverty and housing insecurity were prevalent in the family. The findings of the research presented in the paper support the thesis that, despite the progressive views of the socialist political doctrine of the time, social workers in practice in the mid-1970s held an essentially traditionalist view of the family that eventually became entrenched in the 1980s. The belief that a child needs a father and a mother for »normal development« was so categorical with regard to single mothers that it can be assumed that social work in this sense moved away from the ideology of socialism.

Key words: history of social work, women, social workers, single mothers.

Tanja Buda is a young researcher and assistant at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Her research interests include history of social work, reproductive rights and gender equality. Contact: tanja.buda@fsd.uni-lj.si.

Uvod

Od začetka 20. stoletja do danes so ženske, ki same skrbijo za otroke, pomembna raziskovalna tema znotraj sistemov socialnega varstva (Orloff, 1993; Wijnberg in Weinger, 1997; Lewis, 1998; Klett-Davies, 2016; Cook in McKenzie, 2019). Premik od dobrodelnosti k državni intervenciji, ki se je zgodil v nekaterih zahodnih državah v 20. stoletju, je zaznamoval tudi samske matere. Hkrati je nastal tudi nov poklic socialne delavke/delavca, ki je deloval v različnih javnih in zasebnih institucijah.

Ženske, ki so same skrbele za otroke, so tako prišle v stik s socialnimi delavkami v ZDA in Združenem kraljestvu, ko so bile v ekonomski stiski, in so

0009-0008-6000-6267

bile označene kot »padle ženske«. Socialnodelovne intervencije so bile pogosto povezane z institucionalizacijo (materinski domovi so bile razširjeni tako v Evropi kot tudi v ZDA), z ločevanjem mater in otrok z rejništvom ali posvojitvami ter urejanjem preživnine. To je pomenilo, da so ženske morale razkriti očeta otroka, če so želele dobiti državno finančno podporo (Kunzel, 1993; Bock in Thane, 1994; Thane in Evans, 2012).

Starkey (2000) meni, da so bile najbolj podvržene disciplinski oblasti in socialnemu nadzoru matere, ki so jim pripisali odgovornost za »problematično družino«. Najpogosteje so jim očitali zanemarjenost otrok, neopravljanje gospodinjskih dolžnosti in krivdo za razpad zakonske skupnosti. Sinonim za »problematične družine« so bile pogosto »problematične matere«, saj so bile matere največji krivci za družinske neuspehe. To je utrjevalo normo družine z dvema staršema, kjer je bil moški hranilec družine, ženska pa naj bi skrbela za gospodinjstvo in vzgojo otrok.

Takšni pogledi na družino so ustrezali predvsem ljudem srednjega razreda, katerega del so bile tudi socialne delavke, zato je bil namen intervencije v »problematične družine« približevanje normi srednjega razreda, hkrati se je s tem pokazalo, da socialne in druge službe niso razumele ter poznale življenja revnih družin (Starkey, 2000, str. 543–545). Proces normalizacije, ki je bil značilen za socialnodelovne intervencije v »problematične družine«, je Foucault (2004, str. 203) definiriral kot »nenehno kaznovalnost, ki gre skozi vse točke in nadzoruje vse trenutke disciplinskih ustanov, primerja, diferencira, hierarhizira, homogenizira in izključuje«.

Stigmatizacijo samskih mater na Zahodu (predvsem v Združenem kraljestvu) je po drugi svetovni vojni stopnjevalo povečevanje psiholoških študij, saj so še okrepile prepričanje, da sta zakonska zveza in družina družbeni normi. Na področju odnosa med materjo in otrokom je bilo še posebej pomembno delo Johna Bowlbyja, ki je trdil, da je velika verjetnost, da so ženske, ki same skrbijo za otroke, »psihološko motene in nestabilne« ter zato »neprimerne matere« in da bi njihovim otrokom najbolj koristila posvojitev (Evans, 2011, str. 21–23).

Položaj samskih mater se je nekoliko izboljšal konec šestdesetih let 20. stoletja, ko so v zahodnih državah postale enostarševske družine izbrana družinska oblika življenja (Klett-Davis, 2016). Ta pojav je povezan z drugim valom feminizma, ki je zajel ZDA in Evropo ter poudaril žensko odvisnost od »gospodinjskega suženjstva«, zato so ponekod samske ženske razumele vzgojo svojih otrok kot pobeg iz patriarhalnih družinskih struktur, saj so lahko odstopale od tradicionalne vloge, ki se od žensk pričakuje v gospodinjstvu in pri vzgoji otrok (Duncan in Edwards, 1999, str. 39–41). Vendar so feministke v devetdesetih letih razvile teorijo javnega patriarhata, ki opominja, da so državne in birokratske strukture pod moško dominacijo, zato so ženske, ki same skrbijo za otroke, v sistemu socialnega varstva pogosto podvržene patriarhalnim normam in prikrajšane v sistemu državne blaginje ter njenih socialnih politik (Walby, 1990).

Kot v zahodnih državah so se ženske, ki so same skrbele za otroke, pojavljale tudi v tedanji Jugoslaviji po koncu druge svetovne vojne. Socialistična

država se ni razlikovala od zahodnih državah samo po politični ureditvi, temveč se je razlikoval tudi družbeni položaj in ideal žensk. V jugoslovanskem samoupravnem socializmu, ki je trajal več kot 40 let in je korenito zaznamoval čas po drugi svetovni vojni, so ženske dobile številne politične, civilne in socialne pravice, ki so utrjevale socialistični ideal ženske. Čeprav se je ideal socialistične ženske v desetletjih spreminjal in so ženske dobivale pravice postopno, so se nekateri pomembni mejniki, ki so zaznamovali tudi življenje žensk, ki so same skrbele za otroke, zgodili takoj po drugi svetovni vojni.

Leta 1946 so bile ženske pravno izenačene z moškimi, zunajzakonski otroci so imeli enake pravice kot zakonski otroci (čeprav je bila zunajzakonska skupnost izenačena z zakonsko skupnostjo šele z novo Ustavo leta 1974), začela se je gradnja vrtcev, stanovanjskih skupnosti, takratna oblast se je tudi zavzemala za vzpostavitev novih zdravstvenih in socialnih storitev, te so bile postopno dostopne širšemu prebivalstvu (Šircelj, 2006; Jeraj, 2005, 2012; Dobaja, 2018). Kljub velikim družbenim spremembam in višanju življenjskega standarda se je pluralnost družinskega življenja resnično uveljavila šele po razpadu Jugoslavije, na začetku devetdesetih let (Zaviršek 2007; Sobočan, 2009).

Profesionalizirano socialno delo v Sloveniji

Za razumevanje družbenega položaja žensk, ki so same skrbele za otroke, je potreben kratek pregled profesionalnega socialnega dela. Pionirke socialnega dela, tako doma kot v tujini, so do samskih mater razvile odnos, ki ni temeljil na dobrodelnosti, temveč so začele razvijati strokovno prakso. Zаметke socialnega dela na Slovenskem zaznamujejo delovanja ženskih organizacij in društev na koncu 19. stoletja. Ob koncu 19. stoletja so ženske delovale v sklopu karitativne dejavnosti, predvsem povezane z verskimi nauki in vrednotami, hkrati pa so se začela na Slovenskem razvijati številna ženska društva, ki so organizirala predavanja in zborovanja, pripravljala tečaje in pisala resolucije ter pripravljala peticije. V medvojnem času je Angela Vode opisovala dela pionirk socialnega dela, Alice Salomon in Jane Addams. Po drugi svetovni vojni so bile glavne zastopnice socialnega dela terenske delavke in Antifašistična fronta žensk (AFŽ). Po razpustitvi AFŽ-ja (leta 1953) se je čez dve leti začelo sistematično izobraževanje socialnih delavk in delavcev na šoli za socialno delo (Zaviršek, 2005; Zaviršek in Leskošek, 2006; Zorn, 2006; Selišnik in Cergol Paradiž, 2016).

Profesionalizacija socialnega dela v Sloveniji se je začela leta 1955 z ustanovitvijo Šole za socialne delavce. Pokazalo se je, da na področju socialnega varstva

... ne zadostujejo samo splošni ukrepi (socialno zavarovanje, invalidska zaščita), ki so storjeni po načrtu socialnega varstva in dviganja splošnih življenjskih pogojev, temveč da je potrebno vse bolj pričeti z reševanjem individualnih človeških vprašanj. (Anon, 1959, str. 102)

Prvi učitelji na Šoli za socialno delo so bili izobraženi in so kot pionirji odločilno pripomogli k ustanovitvi šole. Konec šestdesetih let in na začetku

sedemdesetih let se je na šoli zaposlila nova generacija mladih strokovnjakov. Poklicno so si bili strokovnjaki in strokovnjakinje zelo različni, vendar po starosti, izkušnjah in miselnosti zelo podobni. Sredi osemdesetih so začeli poučevati na Višji šoli za socialne delavce bolj mladi predavatelji z izkušnjami bodisi v socialni politiki bodisi praksi socialnega dela (Flaker, 2005, str. 66–67).

Prvi predmetnik Šole za socialne delavce se vse od leta 1955 do leta 1973 ni občutno spremenil. Predmet, ki bi se posebej osredotočal na družino in družinske odnose, ni obstajal, zato so študentke in študentje pridobili znanje o družini pri predmetih sociologija in psihologija (oz. socialna psihologija). Dvoletni študij je v sedemdesetih letih postal bolj kompleksen in je vseboval vse več specializiranih predmetov za socialno delo. Tako se je znanje o družini razširilo v predmete psihologija družine, rodbinsko pravo, načrtovanje družine ipd. Leta 1985 je bila na visoki šoli izvedena prenova izobraževalnega programa in je obveljala vse do sredine devetdesetih let. Poleg obvezne prakse v obeh letnikih je študij socialnega dela zagotavljal specialistični študij, v katerem se je pojavila možnost študija socialnega dela z družino. V študijskem letu 1992/1993 se je Visoka šola za socialno delo preoblikovala v Fakulteto za socialno delo.

Metodologija raziskave

Podatke, ki jih objavljam v nadaljevanju, sem črpala iz diplomskih nalog, ki so nastale na Visoki šoli za socialno delo med letoma 1963 in 1986. S pomočjo iskanja gesel (nezakonska mati, neporočena mati, matere samohranilke) sem našla in analizirala 12 diplomskih nalog. Prva diplomska naloga o ženskah, ki so same skrbele za otroke, je bila objavljena leta 1963. Zadnja diplomska naloga, vključena v analizo, je bila napisana leta 1986. O samskih materah so pisale večinoma študentke socialnega dela (9 študentk), tri diplome so napisali študentje socialnega dela. Največ diplomskih nalog (5) je bilo napisanih v sedemdesetih letih.

Prvi diplomski nalogi (1963 in 1967) opisujeta socialno problematiko »mater samohranilk« oziroma »nezakonskih mater«. Od leta 1968 se je terminologija na tem področju spremenila in diplomske naloge bodisi opisujejo življenjske razmere žensk, ki so same skrbele za otroke, bodisi od osemdesetih let »življenjske razmere mater samohranilk« praviloma v različnih tovarniških obratih ali krajevnih skupnostih. Diplomske naloge v večini preučujejo ženske iz tedanjega delavskega razreda in so tudi edini primeri nalog, kjer so v ospredju ženske izkušnje doživljanja takratne družbe.

Rezultati raziskave

Šestdeseta leta: družina in družba

Otroško varstvo moramo organizirati tako, da otroci res ne bi ovirali matere, tako da se lahko mati uveljavi v naši družbi kot človek, ne samo v materinstvu

in gospodinjstvu, ampak tudi v svojem poklicu in družbenem upravljanju s tem, da družini družba pomaga pri varstvu in vzgoji otrok, zato ne postavljamo vprašanja: ali država ali družina, ampak: družina in družba. (Tomšič, 1962, str. 4)

V diplomskih nalogah so študentke in študentje socialnega dela definirali ženske, ki so same skrbele za otroke, na različne načine. Najpogosteje se pojavlja izraz »matere samohranilke«, pojavljajo se še izrazi nezakonske matere (neporočene), razvezane matere, vdove in hranilke družine. Družine z enim staršem pa so opisane kot »nepopolne družine«. Konec sedemdesetih let se je pojavil tudi izraz zunajzakonska zveza in konkubinac, vendar je izraz »nepopolna družina« vztrajal do konca osemdesetih let. Silva Likar (1963, str. 1) v diplomskem delu z naslovom *Matere samohranilke in socialna problematika* opisuje »nepopolno družino« takole:

Nepopolna družina predstavlja v družbi problem posebne vrste. Prikrajšana je za enega od staršev, kar nedvomno ustvarja tako v roditelju kot v otroku resne neskladnosti in psihične konflikte.

Citat nakazuje, da so imele socialne delavke do žensk, ki so same skrbele za otroke, ambivalenten odnos. Po eni so samske matere obsojale: »Težavnost se izkazuje pri materah v določenem psihičnem deficitu, izraženem v njihovi dokajšnji nezrelosti za življenje« (Likar, 1963, str. 1). Vendar so po drugi strani tako socialne delavke kot družba prepoznali težaven ekonomski položaj samskih mater: »Matere so prepogosto prizadete spričo zelo neugodnih materialnih in stanovanjskih pogojev« (Likar, 1963, str. 1). Zaradi slabih ekonomskih in torej stanovanjskih razmer so nekatere otroke samskih mater nameščali v rejniške družine, čeprav to ni bilo v skladu z tedanjo zakonodajo, in socialne delavke so se zavzemale za odpravo te krivice:

Ali ni krivično do žene, da ji je odvzeta najosnovnejša pravica in dolžnost biti mati? Lahko trdim, da bi mnoge od tistih mater, ki se jih obsoja, da ne skrbe za svoje otroke, bile skrbne in ljubeče matere, če bi imele pogoje za izpolnjevanje materinskih dolžnosti. (Terčon, 1967, str. 40)

Prav bivalne oziroma stanovanjske razmere žensk, ki so same skrbele za otroke, so bile osrednja tema diplomskih del na Višji šoli za socialne delavce v šestdesetih letih. Mirka Terčon (1967, str. 6–7) se je v diplomski nalogi ukvarjala z vprašanjem stanovanj:

Glavni cilj je ugotoviti, v kolikih primerih nezakonska in razvezana mati prav zaradi neurejenih stanovanjskih razmer ne more imeti otroka pri sebi in kolikšne možnosti imajo matere same za rešitev tega problema.

Na stanovanjske razmere žensk, ki so same skrbele za otroke, je vplivalo veliko dejavnikov. Povezani so bili predvsem z zaposlitvijo ženske, krajem bivanja (ruralno-urbano), izobrazbo, družinsko podporo in osebnimi okoliščinami. Rowlingson in McKay (2002) opozarjata, da je bil pomemben dejavnik stan samskih mater, saj so bile v najslabšem družbenem in ekonomskem

položaju ženske, ki se nikoli niso poročile, saj so bile praviloma mlajše, manj izobražene in zaradi različnih razlogov niso želele uveljavljati preživnine za otroke. Predvsem pa se jim je, v nasprotju z vdovami ali ženskami, ki jih je partner zapustil, pogosto očitalo, da so same odgovorne, da so postale samske matere, druge skupine žensk pa so prikazane kot žrtve usode ali nezanesljivih partnerjev (Rowlingson in McKay, 2002, str. 4–5).

V šestdesetih letih so bile za socialne delavke velik izziv matere, ki so živele s svojimi otroki, v barakah, kjer ni bilo ustreznih življenjskih razmer za vzgojo otrok. V raziskavi, ki jo je opravila Likar (1963), je bilo 12 od 36 otrok samskih mater nameščenih v rejniške družine zaradi neustreznih bivalnih razmer. To je pomenilo, da so matere bodisi živele v barakah ali v neprimer- nih, po velikosti in stanju, stanovanjih. Posebej težko je bilo samskim materam, ki so doživljale nasilje, saj je po ločitvi stanovanje pripadalo njim in otrokom, vendar v praksi ni bilo vedno tako:

V vinjenem stanju fizično obračunavajo z ženo in otroki, da morajo večkrat celo ponoči iz stanovanja. Zaradi neurejenih stanovanjih razmer so matere prisiljene oddati otroka v rejniško družino ali k sorodnikom, kateri so v večji meri oddaljeni od otrokovega bivališča. (Terčon, 1967, str. 35).

Če je ženska, ki je sama skrbela za otroka, ostala brez materialne podpore družine in preživnine očeta otrok, je bila velikokrat odvisna od družbene pomoči. Za ta namen so nekatera podjetja in ustanove, kjer so bile ženske zaposlene, dajale prednost samskim materam pri dodeljevanju stanovanj. Ta praksa se je dokončno ustalila v sredini sedemdesetih let, do tedaj je bilo dodeljevanje stanovanj odvisno od delodajalca. Socialne delavke so pri tem zaznale krivične prakse.

Mati samohranilka in njen otrok nista tretirana kot družina, ampak je mati obravnavana kot samska oseba, zato izpade iz seznama upravičencev za stanovanje. (Likar, 1963, str. 15)

Nekatere (samske matere) težko dobijo sobo, kajti nihče ne sprejme rad v stanovanje matere z otrokom. Najbolje se godi materam, ki živijo s starši: majhni stroški, hrana in varstvo otrok. (Korošec 1970, str. 28)

Bili so tudi primeri, ko so samskim materam delodajalci sofinancirali pridobitev stanovanja:

Matere samohranilke nimajo določene prednosti pri delitvi stanovanj, vendar je komisija za družbeni standard, ki rešuje prošnje, dvem materam samohranilkam dala stanovanja brez 10 % deleža. (Četina, 1968, str. 27)

Bolje se je godilo samskim materam, ki so bile zaposlene v Bolnišnici za duševne bolezni v Ljubljani-Polje, kjer so imele

pri podeljevanju stanovanj prednost matere, predvsem pa matere samohranilke. Do sedaj so dobile tri matere samohranilke novo stanovanje, ki jim ga je dodelila bolnišnica. Pri podeljevanju raznih posojil imajo matere samohranilke, če so socialno ogrožene, prednost. (Demšar, 1968, str. 27)

Študentke in študentje socialnega dela niso problema stanovanjskih razmer samo osvetlili, temveč so predlagali tudi konkretne rešitve za reševanje problema. Poudarili so, da so socialne delavke in delavci pristojni za reševanje »stanovanjske problematike«: »Socialni delavec se mora truditi, da odpravi vzroke, zaradi katerih sta se mati in otrok ločila« (Likar, 1963, str. 33).

Socialni delavci morajo na tem področju pomagati reševati probleme mater samohranilk izredno pozorno in strokovno. Potrebno je sistematično delo z otrokovo materjo in njenim okoljem. Delo mora biti usmerjeno v to, da se čim prej odpravi vzroke, zaradi katerih je otrok izločen iz lastnega doma. S to problematiko bi se morala ukvarjati tudi socialna služba v podjetjih. (Terčon, 1967, str. 54).

Socialne delavke naj bi tudi sodelovale s komisijo za dodeljevanje stanovanj, saj so lahko pripomogle k temu, da samske matere dobijo stanovanje:

Komisija pa naj bi po svojih možnostih reševala stanovanjske probleme skupaj z materami samohranilkami kot prioritete. Pri dodeljevanju posojil za graditev oz. nakup stanovanja bi morale imeti prednost tiste matere z neu-rejenimi stanovanjskimi razmerami. (Demšar, 1968, str. 31)

Šestdeseta leta so bila vsekakor zaznamovana s povojno izgradnjo države in dvigom družbenega standarda (Rendla, 2018). Socialno delo se je kot poklic vse bolj uveljavilo v številnih družbenih sferah in državnih institucijah. Čeprav so socialne delavke opozarjale na potrebe in pomanjkljivosti, s katerimi so se srečevale samske matere, se je konec šestdesetih let počasi vse bolj uveljavljal diskurz o pravicah samskih mater. Kljub temu so se socialne delavke zavzemale predvsem za stanovanjske pravice samskih mater in za plačevanje preživnine.

Sedemdeseta leta: dobrodošle pravice

V diplomskih nalogah so se študentke in študentje socialnega dela vse bolj zanašali na citiranje univerzalnih pravic otrok in žensk, ki so same skrbele za otroke, utemeljenih na Deklaraciji o otrokovih pravicah. Poleg sklicevanja na mednarodne pravne vire je Jugoslavija leta 1974 sprejela novo ustavo, ki je uvedla tudi nove pravice. Diplomanti Višje šole za socialno delo so tako dejanski položaj otrok in žensk primerjali z zakonodajo in ugotavljali, kje in kako lahko socialno delo izboljša položaj samskih mater in njihovih otrok.

Noben zakon ne obravnava posebej položaja mater samohranilk. Pač pa je z zakonom določeno, da so otroci, rojeni izven zakona, pravno izenačeni z zakonskimi otroki. Prav tako imajo tudi neporočene matere enake pravice kot poročene. (Korošec, 1970, str. 5)

Večji pomen je bil pripisan tudi vlogi očetov, in to ne samo v pomenu vzgoje, temveč tudi dolžnosti, ki jih je zakon nalagal očetom. Osredotočenost na očete otrok samskih žensk ni izvirala samo iz tega, da veliko očetov ni plačevalo

preživnine za svoje otroke, rojene zunaj zakona, temveč je bila to tudi oblika pritiska na ženske, ki niso želele uveljavljati preživnine. Dodaten pritisk na samske matere je prinesel zasuk diskurza o vzgoji otrok, ki je poudarjal vlogo očeta pri odraščajočem otroku:

Otrok potrebuje na vseh stopnjah razvoja oba roditelja, tako vzgojo matere kot očeta, ker se vzgoja obeh dopolnjuje. Po mnenju nekaterih strokovnjakov otrok, ki odrašča v nepopolni družini, postane nesposoben za prilagajanje na različne življenjske situacije, ker mu okolje ni nudilo dovolj ljubezni in varnosti. (Mikolič, 1974, str. 5)

Sedemdeseta leta so prinesla poleg novih pravic tudi nove definicije družine. Študentka socialnega dela je v diplomski nalogi zapisala:

Socialna politika deli družino na normalno in deficitno. Normalna družina je uravnotežena in popolna družinska skupnost, ki jo sestavljajo roditelj in njeni otroci in ne terja posebne socialne skrbi. Deficitna družina je nepopolna, ker manjka eden od roditeljev. Taka družina zahteva posebno in poglobljeno socialno varstvo. Nepopolna družina predstavlja značilen družbeni problem, ki se v zadnjem času izdatneje in vsestransko preučuje. (Mikolič, 1974, str. 4)

Med tako imenovane »nepopolne družine« so še vedno sodile ženske, ki so same skrbele za otroke:

Posebno obliko družine z moteno strukturo oz. nepopolno družino predstavljajo družine mater samohranilk. S socialnega vidika te družine predstavljajo največkrat resen socialni problem in zaradi tega zahtevajo posebno pomoč in obravnavanje. (Bonač, 1975, str. 2)

V šestdesetih letih so samske matere prav tako včasih označili kot »deficitne«, vendar je bila socialna pomoč predvsem usmerjena v materialno izboljšanje stanja samskih mater. Za ta namen so socialne delavke poudarjale nujnost stanovanj za ženske z otroki. V sedemdesetih letih pa lahko opazimo odmik od materialne pomoči za samske matere k preusmerjanju pozornosti na medosebne odnose v družini:

Razlike med zakonskimi in nezakonskimi otroki, ki imajo negativne posledice za otrokov značaj, izvirajo največje iz otrokovega ožjega okolja (družina, soseska, šola). Ker živi nezakonski otrok samo z enim roditeljem, obstaja možnost, da bo na kakršenkoli način moten njegov osebni razvoj. Danes vemo, kako pomembno je, da otrok odrašča v popolni družini, kjer ga bosta oba roditelja vzgajala in zanj skrbela. (Mikolič, 1974, str. 5)

V tem obdobju je bila pomembna tudi gradnja vrtcev. Študentke in študentje socialnega dela so jih videli kot rešitev za otroke samskih mater, saj so otroci dobili na enem mestu varstvo in »družbeno vzgojo«. Poleg tega so v diplomskih nalogah poudarjali, da so nekateri otroci samskih mater še vedno v rejništvu zaradi slabih ekonomskih in bivanjskih razmer. Rešitev so videli v organiziranem varstvu otrok in prednostnem seznamu za vpis v vrtce, na katerem naj bi bili otroci žensk, ki so same skrbele zanje:

Noben predšolski otrok ne ostane brez varstva. [...] Štiri matere so morale otroke pustiti pri svojih starših zaradi neugodnih stanovanjskih razmer in problemov varstva. Otroke obiskujejo redno. Otroka dveh mater živita stalno pri tuji družini/oddaja otrok ni urejena preko skrbstvenega sklada. Težava je v neurejenih stanovanjih in varstvu otrok. (Korošec 1970, str. 23)

Vsekakor sta bili družbena skrb in pomoč samskim materam razumljeni kot del nalog socialnih delavk:

Naloga socialne delavke je, da priskrbi primerno varstvo v VVU (varstveno vzgojna ustanova) ali oddelkih podaljšanega bivanja za otroke samohranilk. Kadar pa otrok nima pri materi ustreznih pogojev za normalen in zdrav vsestranski razvoj, se ga namesti v primerno rejniško družino. (Mikolič, 1974, str. 39)

Konec sedemdesetih let se je uveljavila praksa prednostnega sprejema v vrtec otrok samskih mater: »Varstvo otrok se je nekoliko izboljšalo, ker imajo otroci mater samohranilk prednost pri sprejemu v VVZ (varstveno vzgojni zavod).« (Peklenik, 1977, str. 27)

V diplomskih nalogah so se prvič pojavili zapisi o potrebi po pogovoru (psihosocialni obravnavi) socialnih delavk s samskimi materami. Prva vrsta predlogov se je nanašala na to, kar danes imenujemo zagovorniška vloga:

Socialna delavka bi morala materam samohranilkam individualno razložiti, kakšne so njihove pravice glede preživnin in kakšen je postopek za uveljavitev le-teh. Predstaviti bi jim tudi morala varstvo za otroke. Kronično bolne matere napotiti na zdravljenje, saj Tobačna tovarna pri preventivnem zdravljenju upošteva status mater samohranilk. (Bonač, 1975, str. 46)

Socialne delavke naj bi prav tako »pomagale materam podnajemnicam pri plačevanju visoke najemnine z mesečnimi prispevki« (Korošec 1970, str. 35). Prav tako bi morale socialne delavke povabiti ...

... mater, ki je rodila nezakonskega otroka, pismeno na razgovor. V razgovoru se napiše pismena vloga, v kateri se navedejo podatki o materi, o osebi, ki jo mati navaja za otrokovega očeta, in o denarnih obveznosti, ki naj jih prevzame otrokov oče. V prvem razgovoru pa se je potrebno poglobiti in ugotoviti, ali ima mati še kakšen drug problem, in ji skušati pomagati. (Mikolič, 1974, str. 10)

Druga vrsta predlogov je bolj moralistična, s pristopom od zgoraj navzdol:

Socialna delavka bi lahko poučila matere samohranilke o tem, kako negativno je za razvoj otrok, če nimajo stikov z očetmi, in jih na ta način prepričala, da bi omogočile stike z očetmi otrok. (Bonač, 1975, str. 46)

Osredotočenost na vpletenost očetov v vzgojo otrok se je pojavila konec sedemdesetih let, desetletje prej so se socialne delavke osredotočale bolj na preživnine (ekonomska pomoč), pozneje pa so začele poudarjati vlogo očetov pri odraščanju otrok.

Na razgovor bi bilo potrebno povabiti tudi očete in jim razložiti, kakšne so njihove dolžnosti. Očetje se ne zavedajo, da jih otroci potrebujejo in da bi morali bolj skrbeti za stike z otroki in obdržati čustveno vez. (Peklenik, 1977, str. 29)

Sedemdeseta leta so bila v nasprotju s prejšnjimi desetletji v socialnem delu zaznamovana z mednarodnimi pravicami in novimi jugoslovanskimi pravicami ter poudarkom na starševstvu. Oblikovale so se nove ideje v socialnem delu, ki so jih vpeljali prenovljen učni načrt in novi poučevalci na Visoki šoli za socialno delo. Pozitivne novosti so bile opazne v sodobnejšem pogledu na otroštvo in starševanje, vendar so se konec sedemdesetih let že pojavile precej konzervativne ideje družine, ki so se dobro spojile z diskurzi o starševanju in skoraj povsem potisnile v pozabo ideje o družbeni odgovornosti za družino. Starševanje je tako postalo vedno bolj individualna vloga, ki jo je družba (socialne delavke) začela moralno meriti in ji pripisovati dolžnosti, za katere je nekdanj poskrbela družba.

Osemdeseta leta: za vzgojo otrok sta potrebna dva (starša)

V osemdesetih letih se je diskurz o družinah z dvema staršema, ki enakovredno skrbita za otroka, povsem utrdil. Vse manj je bilo poudarka na dolžnosti družbe, da poskrbi za izboljšanje ekonomskega stanja žensk, ki so same skrbele za otroka, in vse več je bilo poudarka na raziskovanju medosebnih odnosov v družini. S tem se je spremenil tudi odnos do enostarševske družine:

Nepopolne družine predstavljajo specifične družinske skupnosti, v katerih skrbi za otroka in ga vzgaja le eden od roditeljev. Njihova specifičnost je tako fizična kot psihosocialna. Materialni položaj nepopolnih družin je skoraj v vseh primerih slabši od materialnega stanja popolnih družin. Vendar pa materialni faktor ni najpomembnejši. Dejstvo je, da je nepopolna družina okrnjena za enega od roditeljev. (Šest, 1981, str. 15)

Hkrati so študentke in študentje socialnega dela začeli uporabljati kompleksnejše definicije družine.

Enoroditeljska družina po navadi sestoji iz matere – samohranilke in otrok. V večini primerov gre za neporočeno mater, ločenko ali vdovo. Ločitev zakona, na primer, je najbrž zapustila v materi razočaranje in nezadovoljstvo, še zlasti, če se ni vnovič poročila, bodisi da ji ni uspelo, bodisi da se ni upala odločiti za tak korak ali pa si ni našla primerne partnerja. (Balent, 1984, str. 29)

Spraševali so se, kaj definira družino in ali obstaja univerzalna definicija družine. Pisali so o psihologiji družine, njenih potrebah in funkcijah in z njo povezanem razvoju otrokove osebnosti v družini in o pomenu starševske vzgoje. V osemdesetih letih je nova literatura iz psihologije družine uvedla v socialno delo nove poglede na otroštvo.

Izkušnje pri vsakem delu z otroki in ukvarjanje z njihovimi problemi kažejo, da so tisti iz enoroditeljskih družin bolj izpostavljeni nevarnosti, da pride v njihovem duševnem razvoju do deformacij. Iz enoroditeljskih družin, ko otrok dorašča materi – samohranilki, je veliko več otrok z različnimi vedenjskimi in nevrotičnimi motnjami kot pa iz dvoroditeljskih družin. Statistični podatki o prestopnikih med mladino kažejo, da je med njimi več takih, ki so odraščali v enoroditeljski družini. [...] Otrok se lahko pravilno duševno razvije le ob obeh starših. Ne oče ne mati nimata v enaki meri razvitih vseh lastnosti. Spola se med seboj že po naravi razlikujeta, zlasti po intenzivnosti posameznih lastnosti, zato ne more biti nobeden od spolov popoln vzor odraslega človeka. Če otrok že od malih nog ostane le pri enem od staršev brez zamenjave drugega, je nevarnost, da bo njegova identifikacija enostranska in hkrati nepopolna. Če otrok pogreša roditelja istega spola, nima vzornika za lastno ravnanje v zrelih letih; če pa ne živi z roditeljem istega spola, ima premalo priložnosti, da bi navezoval naravne stike z zrelim človekom drugega spola. (Groznik, 1986, str. 23)

Predvsem je pogled na družino zaznamoval nov pogled na položaj ženske v družbi, saj ženske niso več predstavljali kot močne in ekonomsko neodvisne. Ženske so obravnavali predvsem s konzervativnega in psihološkega vidika in poudarjali tako imenovane »naravne ženske značilnosti«.

Materina slaba volja, pretirana strogost ali sentimentalnost bolj škodujejo mladi osebnosti kot očetova odsotnost. [...] Tudi ženska je odgovorna za neuspeh svojega zakona. Pri ločitvi pogosto botruje njena nevrotičnost, ki ji ni dovolila, da bi postala dobra zakonska tovarišica. Prav iste komponente osebnosti, ki so ji preprečevale, da bi postala dobra žena, jo tudi ovirajo pri tem, da bi bila dobra mati. Zato moramo za ločitev zakona in prizadetost otroke osebnosti poiskati skupne vzroke, namesto da bi to dvojico povezovali v medsebojno vzročno zvezo. (Balent, 1984, str. 30)

Pojavilo se je tudi vprašanje, ali so ženske sploh sposobne vzgajati otroke same. Ti dvomi so se kazali v povečevanju družine z dvema staršema nasprotnega spola in v konzervativnih nasvetih samskim materam:

Če je mati samohranilka, je zaželjeno, da bi si čim prej našla ustreznega partnerja, ki naj bi njenemu otroku uspešno nadomestil očeta. S tem bi otroci imeli ob sebi vzornika, po katerem se bodo lahko zgledovali, oz. roditelja nasprotnega spola, ki ga otroci potrebujejo tudi zato, da bi lahko navezovali naravne stike z zrelim človekom drugega spola. Tako bo mati bolj mirna, zadovoljna in ustaljena. (Balent, 1984, str. 30–31)

Vendar je Ljubo Groznik (1986, str. 59) pri preverjanju hipoteze, da oblika in frekvenca stikov samske matere z očetom njenega otroka določata stopnjo njene socialne integriranosti, pokazal,

... da frekvenca stikov očeta z otrokom na intenzivnost in obliko socialnih stikov matere z okoljem nimajo izrazitega vpliva. Tudi pri odnosih med

materjo in otrokovim očetom v primerjavi s kom se mati pogovorja o sebi, otroku itd. in na koga bi se obrnila v stiski, ni toliko pomembno, v kakšnih odnosih sta si z otrokovim očetom, v vseh primerih se matere večinoma zatekajo k svojim staršem in bratom ter sestram.

Omenjena predpostavka o nujni vključitvi otrokovega očeta se je kazala v predlogih avtoric in avtorjev diplomskih nalog:

Na razgovor je nujno vabiti otrokovega očeta ali ga kako drugače seznaniti z njegovimi dolžnostmi do otroka. Razložiti jim bi bilo potrebno, kako zelo sta za normalni razvoj otroka potrebna oba roditelja in urejeno življenjsko okolje. (Šest, 1981, str. 40)

Kjer oče kaže voljo do stikov z otrokom, ga mora socialna služba podpreti. Strokovna služba naj bi redno spremljala življenjske razmere mater in njihovih otrok ter ukrepala v njihovo korist. Za materialne stroške bi morala oče in mati enakovredno prispevati v skladu s potrebami, katere mora imeti otrok zadovoljene za svoj razvoj. Denarna pomoč za matere, ki težko preživljajo svojega otroka (tudi za letovanje otrok). Vse stopnje šol, naj bi uvedle obvezni predmet humanizacijo med spoloma s predavanji o spolni vzgoji, partnerskih odnosih ter osveščanju o družinskem življenju. (Balent, 1984, str. 79)

Diskurzi, ki so zaznamovali osemdeseta leta v socialnem delu, so bili odmik od socialistične ideje družine in ženske, ki je prevladovala v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni. Namesto tega se je začela podoba samskih mater vedno bolj približevati podobi, ki so jo ustvarili na Zahodu. Thomas (1994, str. 78–80) opisuje, da so samske matere na Zahodu, prvič, pomenile grožnjo dominantni socialni normi tradicionalne družine. Drugič, razširjeno je bilo prepričanje, da bodo revne neporočene ženske z otroci prenesle svoje pomanjkljivosti na svoje otroke. In tretjič, patološkost samskih žensk naj bi se kazala kot odvisnost od državne finančne pomoči, kar naj bi bil dokaz moralne krivde žensk in nezmožnosti za opravljanje starševske vloge.

Sklep

Diplomske naloge opisujejo, da so socialne delavke v šestdesetih letih skrbele za stanovanjske razmere samskih mater, ker jih je veliko še živelo v barakah in drugih neprimernih nastanitvah. Poleg tega so bile socialne delavke kritične do okolja, ki samskim materam ni zagotovilo razmer za vzgojo otrok, zato so pogoste morale oddati otroke v rejništvo.

V sedemdesetih letih raziskave študentov in študentk socialnega dela kažejo na vse večjo psihologizacijo starševanja, ki se je takrat pojavila v slovenskem prostoru, in na pomen pravic pri socialnodelovni obravnavi samskih mater. Socialne delavke so začele poudarjati pomembnost družine z dvema staršema (oče in mati) in se predvsem osredotočati na pomanjkljivosti tako imenovane »nepopolne družine«.

Takšen diskurz se je nadaljeval tudi v osemdesetih letih, ko so začeli vzgojo otrok meriti s kompetencami staršev. To je pomenilo, da so začeli zamenjati vse družbene dejavnike, ki so tudi odločilno vplivali na kakovost družinskega življenja, npr. hrana, otroško varstvo, osnovne življenjske potrebe (hladilnik, gretje ipd.). V osemdesetih letih diplomske naloge prikažejo prehod od družbene odgovornosti za vzgojo otrok na odgovornost staršev. V socialnem delu je začel prevladovati diskurz o »dobrih in slabih starših«.

Viri

- Anon. (1959). Aktualna družbena vprašanja: naloge socialne politike ter mesto in vloga socialnih služb. *Obzornik zdravstvene nege*, 6(2), 99–112.
- Balent, L. (1984). *Življenske razmere izvenzakonskih mater in njihovih otrok* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Bock, G., & Thane, P. (1994). *Maternity & gender policies: women and the rise of the European welfare states, 1880s-1950s*. New York: Routledge.
- Bonač, M. (1975). *Življenjski pogoji mater samohranilk v Tobačni tovarni Ljubljana* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Cook, K., & McKenzie, H. (2019). Single mothers' post-separation provisioning: child support and the governance of gender. *Sociology*, 53(3), 554–570.
- Četina, M. (1968). *Življenjski pogoji mater samohranilk in njihovih otrok v »Polzeli«, tovarni nogavic* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Demšar, E. (1968). *Življenjski pogoji mater samohranilk in njihovih otrok v Bolnišnici za duševne bolezni v Ljubljani–Polje* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Dobaja, D. (2018). *Za blagor mater in otrok*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Duncan, S., & Edwards, R. (1999). *Lone mothers, paid work and gendered moral rationalities*. London: Macmillan.
- Evans, T. (2011). The other woman and her child: extra-marital affairs and illegitimacy in twentieth-century Britain. *Women's history review*, 20(1), 47–65.
- Flaker, V. (2005). Od praktičnega poklica k dejavni znanosti. V Zaviršek, D. (ur.), *Z diplomom mi je bilo lažje delati!: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (str. 65–134).
- Foucault, M. (2004). *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.
- Groznik, L. (1986). *Življenske razmere mater samohranilk v DO Toper* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Jeraj, M. (2005). *Slovenke na prehodu v socializem (vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945–1953)*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Jeraj, M. (2012). Otroci socializma: skrb za otroke v Sloveniji po drugi svetovni vojni. V Škoro-Babič, A., Jeraj, M., Košir, M., & Balkovec, B. (ur.), *Zgodovina otroštva*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije (str. 624–638).
- Klett-Davies, M. (2016). *Going it alone?: lone motherhood in late modernity*. London: Routledge.
- Korošec, M. (1970). *Življenjski pogoji mater samohranilk in njihovih otrok v tovarni »Vega« Ljubljana* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Kunzel, R. G. (1993). *Fallen women, problem girls: unmarried mothers and the professionalization of social work, 1890–1945*. New Haven: Yale University Press.

- Lewis, J. (1998). 'Work', 'welfare' and lone mothers. *The Political Quarterly*, 69(1), 4–13.
- Likar, S. (1963). *Matere samohranilke in socialna problematika* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Mikolič, D. (1974). *Življenjske razmere mater samohranilk v občini Celje* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Orloff, A. S. (1993). Gender and the social rights of citizenship: The comparative analysis of gender relations and welfare states. *American Sociological Review*, 58(3), 303–328.
- Peklenik, M. (1977). *Življenjski pogoji mater samohranilk in njihovih otrok v občini Kranj* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Polič, B. (1979). *Socialne razmere mater – samohranilk v delovni organizaciji elektrokovina – Maribor* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Rendla M. (2018). »Kam ploveš standard?«: življenjska raven in socializem. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Rowlingson, K., & McKay, S. (2002). *Lone parent families: gender, class and state*. Prentice Hall: Routledge.
- Selišnik, I., & Cergol Paradiž, A. (2016). Delovanje žensk od karitativnosti do socialnega dela. *Socialno delo*, 55(5/6), 239–251.
- Sobočan, A. M. (2009). Istospolne družine v Sloveniji. *Socialno delo*, 48(1/3), 65–86.
- Starkey, P. (2000). The feckless mother: women, poverty and social workers in wartime and post-war England. *Women's History Review*, 9(3), 539–557.
- Šest, C. (1981). *Življenjski pogoji mater samohranilk in njihovih otrok v krajevni skupnosti savsko naselje I, II, III*. (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Šircelj, M. (2006). *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Maribor: Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru.
- Terčon, M. (1967). *Socialna problematika nezakonskih in razvezanih mater v krajevni skupnosti Litostroj* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Thane, P., & Evans, T. (2012). *Sinners? Scroungers? Saints?: unmarried motherhood in twentieth-century England*. Oxford: Oxford University Press.
- Thomas, S. L. (1994). From the culture of poverty to the culture of single motherhood: the new poverty paradigm. *Women & Politics*, 14(2), 65–97.
- Tomšič, V. (1962). Za otroka sta dolžni skrbeti družina in družba. *Socialni vestnik*, 1(1–2), 3–9.
- Walby, S. (1990). *Theorizing patriarchy*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wijnberg, M. H., & Weinger, S. (1997). Marginalization and the single mother: a comparison of two studies. *Affilia*, 12(2), 197–214.
- Zaviršek, D. (ur.). (2005). *Z diplomo mi je bilo lažje delat!: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo
- Zorn, J. (2006). Socialno skrbstvo po drugi svetovni vojni: nova ideologija in stare vrednote. V Zaviršek, D., & Leskošek, V. (ur.). *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji: med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*. Zbirka Zgodovina socialnega dela. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (str. 61–82).
- Zaviršek, D. (2007). *Mednarodne posvojitve v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Zaviršek, D., & Leskošek, V. (ur.). (2006). *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji: med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*. Zbirka Zgodovina socialnega dela. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.